

Arzuhâli Edebî Bahçeye Gizlemek: Nâbî'nin Gülşen-i Devlet'i Üzerine*

NESLİHAN İLKNUR
KOÇ KESKİN**

Hiding The Petition in The Literary Garden: On Nabi's
Gulsen-i Devlet

Ö Z E T

Hikemî üslubun Türk edebiyatındaki en önemli temsilcisi olan Nâbî, XVII. yüzyılda yaşamıştır. Divan, Farsça Divançe, Fetihmâme-i Kamanîçe, Hayriyye, Hayrâbâd, Münşe'ât, Sürnâme, Tercüme-i Hadîs-i Erba'ın, Tuhfetü'l-Harameyn ve Zeyl-i Siyer-i Veysi adlı eserleri olan usta şair, hem yaşadığı yüzyılda hem de sonrasında birçok divan şairini etkilemiştir. Bu etkilenme sadece hikemî üslup yönüyle değil eserleri vasıtasıyla da olmuştur. Bu makalede şairin, akademik çalışmalarda ayrıntılı incelenmeyen ve Türkçe Divan'ı içinde yer alan Mesnevi El-Müsemmâ Bi-Gülşen-i Devlet Bâ-Istîlâh-ı Dîvân-ı Hümayun adlı 182 beyitten oluşmuş manzum arzuhâli incelenmiştir. Klasik Türk edebiyatı terimi olarak arzuhâl; şairin bir devlet adamına maddi ve manevi durumu arz ettiği, taleplerini sıraladığı ve şikâyetlerini dile getirdiği manzume olarak tanımlanmıştır. Klasik Türk şiirinde mesnevi nazım şekliyle yazılmış 59 arzuhâl tespit edilmiştir. Bunların 13'ü, üçü Nâbî'nin olmak üzere, XVII. yüzyılda yazılmıştır. Makalenin konusu olan şairin üçüncü arzuhâli, kısa adıyla Gülşen-i Devlet, arzuhâller içinde hem tertip özellikleri hem de başlığında da belirtildiği üzere Dîvân-ı Hümayun istilahlarının edebî bahçe tasavvuru içinde kullanılması bakımından orijinallik gösterir. Makalenin girişinde, tarihî ve edebî bağlamıyla arzuhâle değinilmiş, Nâbî'nin ilk iki arzuhâli üzerinde durulmuştur. Devamında Gülşen-i Devlet'in şekil özellikleri incelenmiş ve nasıl kurgulandığı açıklanmıştır. Sonrasında Mesnevi'de adı geçen Dîvân-ı Hümayun istilahları hakkında alfabetik sıralama ile bilgiler verilerek beyitlerde unsurların nasıl kullanıldığı açıklanmıştır. Arzuhâlin nasıl dile getirildiği beyitlerden hareketle açıklandıktan sonra ise

ABSTRACT

Nabi, who was the most important representative in Turkish literature of the hikemi genre, lived in the eighteenth century. The expert poet who had works titled Divan, Farsça Divançe, Fetihname-i Kamanîçe, Hayriyye, Hayrabad, Münşe'at, Surname, Tercüme-i Hadîs-i Erba'in, Tuhfetü'l-Harameyn and Zeyl-i Siyer-i Veysi, influenced many classical school poets, both in the century he lived and later. This influence was not only from the aspect of the hikemi genre, but it was also through his works. This article studied in detail the arzuhâl (petition) written in verse titled Mesnevi El-Müsemmâ Bi-Gülşen-i Devlet Bâ-Istîlâh-ı Dîvân-ı Hümayun composed of 182 couplets included in the Turkish Divan (poet's collected poems arranged alphabetically) and that has not been examined in detail in academic studies. Petition, the term of classical Turkish literature, was defined as written in verse by a poet that presented the material and spiritual situation of a statesman, which listed his demands and that expressed his complaints. Fifty-nine petitions were determined written in the mesnevi (poem made up of rhymed couplets, each couplet being of a different rhyme) genre in classical Turkish poetry. Of these, 13 were written in the eighteenth century, with three by Nabi. The third petition of the poet, which is the subject of the article, is the Gülşen-i Devlet, with its brief name, and displays originality within the petitions, both for arrangement attributes and from the aspect of using the literary garden concept of the Dîvân-ı Hümayun (Imperial Chancery of State) expressions and also stated in its title. The

* Makalenin Geliş Tarihi: 11.12.2021 / Kabul Tarihi: 26.01.2022.

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (neslihan.koc@hbv.edu.tr), Orcid Id: 0000-0003-3014-4630.

makalenin sonuç bölümüne geçilmiştir. Burada Gülşen-i Devlet'in Nâbî'nin müstakil bir eseri sayılıp sayılmayacağı, arzuhâller ve geniş kapsamlı olarak klasik Türk edebiyatı içindeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur.

introduction of the article mentioned the petition in the historical and literary context and dwelled upon Nabi's first two petitions. Subsequently, the form attributes of the Gülşen-i Devlet were studied carefully, and it was explained how it was set up. Afterwards, by giving information with the alphabetic listing about the expressions of the Dîvân-ı Hümayûn mentioned in the Mesnevî, it was explained how the elements were used in the couplets. Whereas, after explaining according to the couplets how they were expressed in the petition, it progressed to the results section of the article. Here it dwelled upon whether the Gülşen-i Devlet should be counted as a separate work by Nabi and on petitions and extensively on their place and importance within classical Turkish literature.

ANAHTAR KELİMELER

Nâbî, Gülşen-i Devlet, arzuhâl, Dîvân-ı Hümayûn, bahçe kültürü, edebî bahçe.

KEYWORDS

Nabi, Gulsen-i Devlet, arzuhal, Dîvân-ı Humayun, garden culture, literary garden.

I. Tarihi-Edebî Bağlamıyla Arzuhâl ve Nâbî'nin Arzuhâlleri

Arzuhâl ('arz-ı hâl), resmî makama verilen dilekçe anlamına gelir. Osmanlı Devleti'nde bütün bir kaza halkını temsil etmek üzere doğrudan kadiya gidip onun aracılığıyla sunulan arzuhâller 'arz-ı mahzar, askeri ya da resmi kişilerin şikâyet dilekçeleri sadece 'arz, reyanın dilekçeleri ise 'arz-ı hâl olarak isimlendirilmiştir (İnalçık 1988: 35). Osmanlıda arzuhâl kelimesi yerine ayrıca *rikâ*, *rûka*, *kâğıt* ve *arîza* kelimeleri de kullanılmıştır (İpşirli 1991: III/447). Bir haksızlıktan şikâyet, bir görev veya ücretin istenmesi, bir yanlışlığın düzeltilmesi gibi (İpşirli 1991: III/447-448)¹ amaçlar için arzuhâl yazıldığı belirtilmekle birlikte; şikâyet defterleri incelendiğinde hemen her kesimden insanın arz sunma hakkının olduğu, padişaha arzuhâl sunmak için genellikle padişahın cuma selamlığı, bayram namazı, türbe ziyareti, ava çıkması, dinlenmek için civardaki bahçe ve köşklere gitmesi vb. özel durum ve zamanların vesile olduğu ifade edilmiştir (İnalçık 1998:33).

Klasik Türk edebiyatı terimi olarak arzuhâl ise şairin hamiye, memduha veya belli makamdaki bir kişiye içinde bulunduğu maddi ve manevi durumu arz ettiği, taleplerini sıraladığı ve şikâyetlerini dile getirdiği manzumeler olarak tanımlanmıştır (Yıldız 2019a: 990). Mensur arzuhâllerle kıyaslandığında, belirli kalıplara uyulmakla beraber

¹ 'Arz-ı hâl yazımı ve 'arz-ı hâlcilik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hanife Dilek Batislam (2008), "Divanlardaki Manzum 'Arz-ı Hâller", Turkish Studies, 3/1, 209-218.

manzum arzuhâllerde yazarlarının şair olması nedeniyle daha sanatlı ve etkileyici bir anlatım vardır. Şairler kendi bilgi ve becerileri doğrultusunda anlatmak istediklerini olabildiğince güzel ifadelerle dile getirmeye çalışmışlardır (Batislam 2008: 216). Dolayısıyla divan şairlerinin, resmi arzuhâli edebileştirerek yardım istemenin daha estetik ve nazik yolunu buldukları söylenebilir. Şairler, arzuhâllerine arzuhâl sunulan devlet adamının methiyesini ve kendi fahriyelerini de dâhil ederek arzuhâlin kapsamını genişletmişlerdir.²

Enes Yıldız tarafından 400 divan taranarak hazırlanan doktora tezinde mesnevi nazım şekliyle yazılmış 59 arzuhâl tespit edilmiştir. Bunların yüzyıllara göre dağılımı şu şekildedir (Yıldız 2019b: 992-994):

Yüzyıl	Toplam Arzuhâl Sayısı	Arzuhâl Yazan Şairler
XIII., XIV. ve XV. yüzyıl	1	Hidayet Çelebi (1).
XVI. yüzyıl	27	Âşık Çelebi (1), Cinânî (4), Edirneli Nazmî (4), Filibeli Vecdî (4), Gelibolulu Âlî (5), Hüdâyî-i Kadîm (1), Kabûlî (5), Rahîmî (1), Yetîm (2).
XVII. yüzyıl	13	Azmî-zâde Hâletî (2), Fasîh Ahmed Dede (1), Güftî (3), Nâbî (3), Nâzım (1), Şeyhülislam Bahâyî (2), Tıflî (1).

² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için şu makalelere bakılabilir: Gülşah Taşkın (2013), "On Altıncı Yüzyıla Ait Otobiyografik Bir Eser: Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilânî", *Turkish Studies*, 8/4, s. 1339-1350; Ferhat Korkmaz (2016), "Ziya Paşa'nın Arz-ı Hâl'i Üzerine Bir Değerlendirme", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 2/4, s. 53-65; Mehmet Âkif Yalçınkaya (2019), "Sa'dî'nin Manzum Bir Arz-ı Hâl'i", *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8/20, s. 151-157; Özkan Uz ve Enes Yıldız (2019), "Muhyî'nin Elifnâme Tarzıyla Yazdığı Arzuhâl'i", *Turkish Studies*, 14/3, s. 1587-1601; Hüseyin Örs ve Uğur Öztürk (2021), "Masûmiyeti İspatlamak: Tırhale Kadısı Molla Mehmed Masûm'a Görevinin İade Edilmesi İçin Yazılan Ulemâ Arzuhalleri", *İslâm Tetkikleri Dergisi*, 11/2, s. 773-828.

XVIII. yüzyıl	15	Fâ'ik Mahmud (1), Feyzî Halil (2), Feyzullah Nâfiz (2), İhyâ (2), Lebîb (1), Re'fet Azîz (4), Seyyid Vehbî (1), Şehdî (1), Vahîd Mahtûmî (1).
XIX-XX. yüzyıl	3	Nebîl (1), Sabrî Mehmed (1), Şeref Hanım (1)

Tablo 1: Yüzyıllara Göre Arzuhâl Yazan Divan Şairleri ve Sayıları

Tabloya göre XVII. yüzyılda arzuhâl yazan şairlerden birisi olan Nâbî'nin; *Divan, Farsça Divançe, Fetihnâme-i Kamanîçe, Hayriyye, Hayrâbâd, Münşe'ât, Sûr-nâme, Tercüme-i Hadîs-i Erba'în, Tuhfetü'l-Harameyn ve Zeyl-i Siyer-i Veysî* adlı önemli eserleri vardır.³ Şair, Türk edebiyatında hikemî üslubun en önde gelen temsilcisi sayılmıştır.

Nâbî'nin Divan'da art arda yer alan arzuhâllerinin başlıkları ise şu şekildedir: *Mesnevî-i Marûz Bâ-Hazret-i Râmî Pâşâ Ez-Zebân-ı Şeyh Haydar-ı Üsküdarî* (C. I, s.389-390), *Mesnevî Der-Senâ-Kârî-i Sultân Muhammed Hân Müzeyyel Be-Medh-i Musâhib Mustafâ Pâşâ* (C. I, s.391-416) ve *Mesnevî El-Müsemmâ Bi-Gülşen-i Devlet Bâ-İstulâh-ı Dîvân-ı Hümmâyûn* (C. I, s.417-433).

Şair, ilk arzuhâlini Şeyh Haydar-ı Üsküdarî'nin dilinden yazmıştır. 14 beyitlik manzumesinde Şeyh'i öven şair, Râmî Paşa'nın Şeyh'in arzusunun yerine getirmesini ve Paşa'nın da ondan hayır dua almasını ister. Aşağıdaki beyit bu arzuhâli özetler niteliktedir.

Mûr-veş dâne-keşlik itmek umar

Kendü haddince ol da etmek umar

b. 13

Nâbî'nin ikinci arzuhâli 268 beyittir. Divan'da arzuhâlinin adı *Mesnevî Der-Senâ-Kârî-i Sultân Muhammed Hân Müzeyyel Be-Medh-i Musâhib Mustafâ Pâşâ* şeklinde olmasına rağmen Milli Kütüphaneye 06 Hk 2552 yer numarası ile kayıtlı 11 varaktan oluşan müstakil nüshada ise *Arz-ı Hâl-i*

³ Eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *Nâbî Dîvânı*, İstanbul 1997, I, XXIV-XXX; <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nabi-yusuf-nabi-efendi> (Erişim Tarihi: 20.02.2022).

Nâbî Efendi Der Taleb-i Hâceğî-i Dîvânî olarak yer alır.⁴ İkinci arzuhâlde özetle Urfa'dan 1666 yılında İstanbul'a gelen (Karahan 1987:23) şairin, çektiği sıkıntılar ve Musahip Mustafa Paşa'dan yardım talebi anlatılır. Makalenin asıl konusunu teşkil eden üçüncü arzuhâl ile amaç, üslup ve de kurgu açısından benzerlik gösteren bu manzume üzerinde ayrıntılı durmak faydalı olacaktır. İkinci arzuhâl; tevhit, na't ve dört halifeye övgü kısımları ile başlar. Devamında IV. Mehmed'in övgüsüne geçilir. Manzumenin aşağıdaki beyitlerinden itibaren ise arzuhâle giriş yapılır.

Ehl-i derdün fakîr ü bî-tâbı
Bende-i nâ-güşâde-dil Nâbî

Hâk-i dergâha rûy-mâl eyler
Bu tarik ile 'arz-ı hâl eyler

b. 129-130

Şair, öncelikle padişahın bulunduğu İstanbul'a gelmek için kendisini yüreklendirir çünkü orada himmeti yüce olan insanlar bulunmaktadır. Onlar, Nâbî'ye himmet edip yerden kaldırarak onu himayelerine alabilirler (b. 136-139).

Ne turursun 'azîmet eylesen e
Kendü kendüne himmet eylesen e

Varsan a âstâne-i şâha
Yüzünü sürsen e o dergâha

Anda 'âlî-cenâblar bulunur
Âsmân gibi bâblar bulunur

Belki sana nigâh-ı himmet ide
Hâkdan ref idüp himâyet ide

b. 136-139

Nâbî, işte bu sebeplerle çaresiz bir arayış içinde Urfa'yı terk ederek bir anlamda kendisi için gurbet olan İstanbul'a gelmiştir (b. 146).

Gurbeti ihtiyâr idüp nâ-çâr
Eyledüm himmet ile terk-i diyâr

b. 146

⁴ Basılı *Divan*'daki nüsha farklarında ise bu şekilde bir başlık yer almaz.

O, İstanbul'a geldikten sonra sarayda gördükleri karşısında şaşkınlığını ve hayranlığını gizleyemez.

İrdüm ârâmgâh-ı sultâna
Tahtgâh-ı hidîv-i devrâna

Seyr idüp kârgâh-ı ikbâli
Tavr-ı erbâb-ı izz ü celâli

Gâlib oldu vücuduma hayret
Dâmenüm tutdı pençe-i gayret b. 151-153

Şair, bütün bunlar karşısında yine kendi acizliğini hatırlar ve etkileyici üslubuyla hâlini, akranının kendisine göre bulunduğu iyi durumu ve de yardım arayışını dile getirir (b. 156-177).

Ne enîsüm ne yâr-ı gam-hârım var
Ne tesellî virür vefâdârım b. 156

Görüp akrânımı sa'âdetde
Nice ebnâ-yı cinsi rifatde b. 159

Arayup çâre ben dil-i nâ-şâd
Kimi gördümse itdüm istimdâd b. 163

Nâbî, bu düşüncelerle çaresiz bir şekilde ağlarken Allah'ın lütfunun gölgesi olan "zât-ı nûrânî" ile karşılaştığını 178. beyitte söyler. Nurani zat, Nâbî'ye durumu ile ilgili sorular sormaya başlar. Bu sorulardaki ifadeler manzumenin 156-177. beyitleri arasında vurgulananlar ile aynıdır. Şair, hissettiklerini bir de nurani zatın dilinden anlatır.

Ağlar iken bu sûz ile nâ-gâh
Üstüme sâye saldı feyz-i Îlâh

Gördüm ol demde **zât-ı nûrânî**
Bir 'azîz-i cihân-ı rûhânî b. 177-178

Didi ey Nâbî-i perîşân-hâl
Ey tehî gerd-i kûçe-i âmâl

Ne bu üftâdegî bu hayrânî
Ne bu dil-teşnegî bu nâlânî

Sana n'oldı huzûr yok sende
Za'file tâb kalmamış tende

Neden oldı şikeste endâmun
Sana n'oldı ki yokdur ârâmun

b. 184, 186-188

Şair, nurani zatı gördüğüne sevinir. Onun sorularının cevaplarını vermeye çalışır ve hami arayışını “bir kerem sahibi efendim yok” diyerek dile getirir. O, Urfa'ya dönse istediği anlamda güçlü olamayacaktır, İstanbul'da kalsa işi yoktur. Baht terzisi ona siyah bir kaftan dikmiştir. Göz yaşlarından başka şefkat gösterecek ve ahundan başka da aynı dili konuştuğu kimse yoktur (b. 201-203). Nâbî, arzuhâlindeki talebinin İstanbul'da kalmak için gerekli bir iş olduğunu açıkça belirtir (b. 201).

Hâl-i zârûm katı perîşândur
Üstüme ceş-i gam şitâbândur

Hâl-i zârûm katı perîşândur
Üstüme ceş-i gam şitâbândur

b. 193-194

Dâr-ı gurbete gam-güsârûm yok
Müşfikum yok enîs ü yârûm yok

Ne muînüm ne dil-nevâzum var
Ne refîkum ne çâre-sâzum var

Dilde esbâb-ı ârzû katı çok
Bir kerem sâhibi efendüm yok

b. 196-197, 199

Vatana varsam iktidârûm yok
Bunda tursam medâr-ı kârûm yok

b. 201

Bu sözleri duyan nurani zat; sözü devralır, şairin moralini yüksek tutmasını, ağlamamasını, devrin değiştiğini söyleyerek adetâ şaire müjde verir (b. 204-211). Nâbî, bu defa da nurani zatın dilinden vezir Musahip

Mustafa Paşa'nın uzun uzadıya övgüsüne geçer (b. 213-241) ve kendi talebine uygun olarak Paşa'nın sanatkârları desteklediğini şu beytinde söyler.

Ehl-i irfâna himmeti vardur
Bu gürûha mahabbeti vardur b. 218

Devamında Nâbî de övgüyü devam ettirir (b. 242-245). 246. beyitten itibaren ise manzumenin önceki beyitlerindeki benzer şekilde yalnız olduğunu, Musahip Mustafa Paşa'nın kapısına geldiğini, onun kendisini kabul etmesini, himayesine almasını ve akrasının arasında kıskanılacak bir makama getirmesini ister.

Manzumesinin bunun için bir vesile olduğunu ifade eden şair (b. 257-262), dua ederek ikinci arzuhâli tamamlar (b. 262-268).

Nice demdür ki bî-kesüm bî-kes
Olmasun kimseler esîr-i heves

Bir garîbüm cenâbuna geldüm
Bin ümîd ile bâbuna geldüm b. 250-251

Kereminden zamâne sîr oldı
Fakr devründe bir fakîr oldı

Beni de eyleme kapundan red
Meded ey âsaf-ı kerîm meded

Seni buldum eyâ kerem kânı
'Arz-ı hâl-i fakîre erzânî

Dâmenün tutdum ey şikeste-nevâz
Eyleme çihre-i niyâzımı bâz

Ne var it ey vezir-i âlî-şân
Beni mahsûd-ı cümle-i akrân b. 252-256

Konuyla ilgili bu girişten sonra makalede Nâbî'nin *Gülşen-i Devlet* adlı üçüncü arzuhâlinin şekil ve kurgu özellikleri incelenmiş, Mesnevi'deki edebî bahçe tasavvuru üzerinde durularak adı geçen

Dîvân-ı Hümâyün ıstılahları ile beyit örnekli bir lügatçe oluşturulmuştur. Yazının sonuç kısmında *Gülşen-i Devlet*'in müstakil bir eser olup olamayacağı sorusunun cevabı aranmıştır.

II. Gülşen-i Devlet

II.1. Şekil Özellikleri ve Kurgusu

*Mesnevî El-Müsemmâ Bi-Gülşen-i Devlet*⁵ *Bâ-Istîlâh-ı Dîvân-ı Hümâyün*,⁶ 182 beyitten (yedi beyit zeyildir) müteşekkildir. *Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* aruz kalıbı ile yazılmıştır. Mesnevinin ilk iki beyti padişaha övgüdür. Üçüncü beyitte şair, padişah tarafından arzuhâlinin dinlenilmesini söyler.

'Arz-ı hâl-i fakîri gûş eyle

Kulzüm-i cûdsın hurûş eyle

b. 3

Devamında Nâbî; mesnevisini "tâze-zemîn", "tâze-edâ" ve "nev-zemîn" olarak niteler. Çağdaşı şairleri yenilik yapmamakla eleştiren ve bu konuda iddialı olduğu görülen şair için bu ifadeler önemlidir.⁷ Kendisinden önce bu şekilde bir manzume yazılmamıştır, isteğine ulaşamadığı anlaşılan şair de *Gülşen-i Devlet*'i bu sebeple yazmaya karar vermiştir.

Lâyık oldur ola bu tâze zemîn

Gûşe-i çeşm-i iltifâta karîn

⁵ Basılı *Divan*'da "*Be-Gülşen-i Devlet*" şeklindedir.

⁶ *Divan*'ın üç nüshasında şiirin adı bu şekilde iken diğer üç nüshada *Mesnevî-i Diğer Müsemmâ Bâ-Gülşen-i Devlet Be-Istîlâhât-ı Dîvân* şeklindedir.

⁷ Bu minvalde *Divan*'da şu şekilde beyitler de yer alır:

Sûdâgerân-ı şehri Sitanbul'a 'arz ider

Nâbî bu nev-kumâş Haleb yâdigândur G. 153/5

Nâbî dil ider emti'a-i nev-be-nev icâd

Gûyâ ki sanâyi'-kede-i şehri Halebdür G. 175/7

Nev-nüvişte gazelün Nâbî idüp dest-âvîz

Şu'arâ-yı Halebe söyle kim ma'zûr olsun G. 620/7

Ayrıca *Divan*'ı, divan tertibi açısından gazeliyatta her harfin başına eklenen rubailerle müstesna bir özellik gösterir.

Böyle bir nev-zemîn ü tâze-edâ
Olmamışdur kalem-rev-i kudemâ

Ol zamân kim bu **bende-i nâ-kâm**

Eyledüm 'arsa-i vücûda hırâm

b. 4-6

Mesnevi'nin 7-115. beyitleri arası ileride ele alınacağı üzere Nâbî'nin edebî bahçe tasavvuru, bu bahçenin içinde Osmanlı Devleti'nin karar organı olan Dîvân-ı Hümâyun unsurlarının konumlandırılması ve bahçenin övgüsü ile ilgilidir. 147. beyitten itibaren şairin divan haceliği talep ettiği arzuhâl başlamış ve 175. beyitte tamamlanmıştır. *Mesnevi*'nin bitimine "zeyil" başlığında yedi beyit eklenmiştir. Burada konu, eserin yazıldığı sürenin üstünden henüz bir ay geçmeden padişahın onu darphane nezareti görevi ile görevlendirmesidir.

İtdi yek mâhe olmadın güzerân

Darb-hâne nezâretin ihsân

b. 3 (zeyil)

Mesnevi'nin arzuhâl olarak önemi çok açık olmakla birlikte, şairin kurguladığı edebî bahçede Dîvân-ı Hümâyun'a dair ıstılahlarının benzetme ilişkileri çerçevesinde yer alması da oldukça önemlidir. Bu edebî bahçeyi anlamak için ıstılahların anlamlarını ve işlevlerini bilmek gereklidir. Buna ek olarak Nâbî, *Gülşen-i Devlet*'te doğrudan anlatımla beraber "delîl-i rûhânî"nin dilini kullanarak dolaylı anlatımı da tercih etmiştir. İkinci arzuhâlde de bu şekildedir.

Gülşen-i Devlet'in beyit sıralamasına uygun özellikleri yukarıda belirtildiği gibidir. Bununla birlikte, beyitlerin dağılımı farklı yerlerde olsa da *Gülşen-i Devlet*'in kaside nazım şekli ile benzeyen yönleri de vardır. Bu benzerlikler şu şekilde tabloda gösterilebilir:

Kasidenin Bölümleri	<i>Gülşen-i Devlet</i> 'teki Karşılığı
Nesip	Divân-ı Hümâyun ıstılahları ile ilgili beyitler
Methiye	IV. Mehmed'in övgüsü
Fahriye	Ruhani kılavuzun onun şairliğini ve eserlerini övmesi

	<i>Mesnevi</i> 'nin ilk beyitlerinde manzumenin övüldüğü beyitler
Duâ	Duâ ve teşekkür kısmı

Tablo 2: Kaside Bölümlerinin *Gülşen-i Devlet*'teki Karşılığı

II.2. Edebî Bahçe Tasavvuru

Dünyada medeniyetin ve estetiğin sembolü olarak görülen yeryüzü bahçeleri, kutsal kitaplarda anlatılan cennetin yeryüzündeki yansıması olarak da düşünülmüş ve bu düşünce Sümerlerden günümüze kadar gelmiştir. Bahçe sanatı ise doğadaki uyum, yeryüzünde hiçbir zaman yok olmayacak bir bahçeyi yeniden yaratma eğilimi olarak yorumlanmıştır (Gardin vd. 2014: 91). Kusursuzluk, mutlak güzellik ve ebedilik vurgusunu içeren İslam bahçeleri ise dünya bahçe kültürü içinde önemli bir yere sahiptir. Bu kültürün en estetik hâlleri; Osmanlı minyatür ve ciltleme sanatında renkler ve desenlere, eşsiz betimlemeler ile de klasik Türk şiirine yansımıştır. Klasik Türk şiirinde işlenen temel konulardan meclisler, eğlenceler ve kutlamalar, yeryüzünün birçok renkle donandığı, adeta yeniden hayat bulduğu bahar mevsiminde bahçelerde yapılır. Tabiatı gözlemleyen ve onu şiirlerine edebî bağlamda taşıyan Klasik Türk şairleri bahçeyi de her türlü ayrıntısına kadar şiirlerinde değerlendirmiş ve ondan estetik bir obje olarak faydalanmışlardır.

Devlet ve bahçenin geleneğe bağlı olan önemini bilen Nâbî, yukarıda belirtildiği üzere *Gülşen-i Devlet*'e giriş yaptıktan sonra, kendi edebî bahçe tasavvurunu akıcı üslubu ile ortaya koymaya başlar. Şair bunu yaparken gerek divanında gerekse *Hayriyye*'sinde sık sık vurguladığı üzere *ideal devlet ve devlet adamı nasıl olmalıdır ilkesine* göre de hareket eder. Şairin yaşadığı asır, Osmanlı Devleti'nde siyasi ve sosyo-ekonomik açıdan birçok problemin yaşandığı bir yüzyıldır. Nâbî, bu problemleri tespit ederek manzumelerinde dile getirmiştir. Mine Mengi'nin de belirttiği üzere; onun şiirleri yüzyılın genel durumu hakkında bilgi edinmemizi sağlayan birer tarihî belge görünümündedir (Mengi 1991: 24).

Öncelikle şairin gözüne feyz nuruyla aydınlanmış bir bahçe çarpar. Bu bahçede; taze yeşillikler, coşan akarsular, omuz omuza vermiş

gölgelik olan ağaçlar, naz ve kibir taslayarak tebessüm eden güller, yanıp yakılmaya esir olan bülbüller, göğün katlarına uzanan evler ve göğşe gölgelik olan şehnişinler vardır. Bahçedeki kemerlerin ayakları göğün kemerine bağlıdır, kasırlar da göğşe erişmiştir. Bahçede devletin haşmeti için gerekenler ve devlet teşrifatı hazırdır (b. 7-12). Şair, bir zaman kenardan hayret ile bu manzarayı izler ve seyri gözleri kamaştıran daha önce görülmemiş bu meclisin kime ait olduğunu tecahülârifane sorularla kendisine sorar (b. 13-17). Ansızın ruhani bir kılavuz nurlu yüzüyle belirmiş, şairin burayı bilmemesine biraz da hayıflanarak bu makamın rüzgârının cennetlerden haber verdiğini, buraya azamet, itibar ve saadet bahçesi denildiğini söyler (b. 18-20, b. 22). Devamında ise padişahın burada istirahat ettiğini, Osmanlı Devleti'nin payitahtının burası olduğunu söyler.

Budur ârâmgâh-ı sultânî
Tahtgâh-ı mülûk-i Osmânî b. 21

Osmanlı Devleti'nde şer'î hukuk işleyişinin esas olduğunu belirten Nâbî (b. 23-24) padişahın divanını, gönül alıcı bir bahçe ve iç açıcı bir meclise benzetmiştir. Burada çiçeklere benzeyen defterler hep açıktır. Vezirler ve kâtipler bu bahçenin bülbülleridir.

Sahn-ı dîvân-ı dâver-i âlem
Bâğ-ı dil-keş nişîmen-i hurrem

Hep güşâde defâtir-i ezhâr
Hâcelerdür halîfelerle hezâr b. 52-53

Nâbî, Dîvân-ı Hümayun'da kullanılan çeşitli yazı araçlarından da *Mesnevi*'de ayrıntılı olarak bahseder. Aşağıdaki beyitlerde söğüt yaprağı demirden makasa; zambak gümüş divite; armut mürekkebin dağılmaması için kâğıt üzerine serpilen kumun konulduğu rikdâna; nergis kâğıda ve kiraz da kırmızı bal mumuna benzetilir. Devamındaki beyitlerde de birçok teşbih yer alır: İri ve sulu erik, kâğıt mührelemek için kullanılan içi su dolu cam mühreyle; seftali divitle; yeşil yapraklarıyla yüz yapraklı gül de mürekkep fazlalığını silmek için kullanılan çuha kumaşıyla ilişkilendirilir.

‘Âlet-i hatt ile pür oldı riyâz
Berg-i bîd oldı âhenîn-mikrâz

İtdi zanbak devâtını sîmîn
Pür varak oldı kîse-i nesrîn

Şâh-ı gül aldı deste hâme-i cûd
Rîkdân sundı destine emrûd

Viridi nergis sepîd-gûn kırtâs
Kırmızı bal mumı getürdi kirâs

Mühre-i âb-gînedür âlû
Oldı la'î devâtı şeftâlû

Sebz-gûn zarf ile gül-i sad-berg
Çukadur nice kat kalem silecek

b. 105-110

Gülşen-i Devlet'in 112-118. beyitlerinde Dîvân-ı Hümâyûn'un övgüsüne devam edilmektedir. Manzumenin bundan sonraki incelemesi Dîvân-ı Hümâyûn ve ıstılahlarına göre alfabetik olarak yapılmıştır.

II.3. Dîvân-ı Hümâyûn İstılahları

Sunulan arzuhâllerle başta padişah olmak üzere sadrazam ve diğer yetkililer yakından ilgilenmişlerdir. Dîvân-ı Hümâyûn, ikinci divanı, cuma divanı ve taşrada eyalet divanı gibi en yetkili idari organların başlıca görevleri arasında, arzuhâlleri kabul etmek ve değerlendirmek de vardır (İpşirli 1991: III/447-448). Bu bilgi, Nâbî'nin, neden Dîvân-ı Hümâyûn ıstılahları ile *Gülşen-i Devlet*'i kurguladığını açıklamaktadır. Şairin arzuhâlinin muhatabı padişah ve Dîvân-ı Hümâyûn'dur. Ulaşmak istediği makam da Dîvân-ı Hümâyûn haceliğidir. O, bu göreve layık olduğunu bilgi birikimini şiire dökerek göstermek istemiştir.

Bâc: *Bâc*, pazar vergisi anlamına gelen bir terimdir (Yeniçeri 1991: IV/411). Nâbî, bu kelimeyi *Mesnevi*'nin 84. beytinde kullanmış, öncesinde 75 ve 76. beyitlerde Osmanlıda vergi sisteminden bahsetmiştir. Mal fazlalığının olması durumunda verginin de arttığını, azlığı durumunda ise verginin de azaldığını bu beyitlerden öğrenmekteyiz. Şair, bunu anlatırken iki doğa olayından da bahseder. Güneşin, yaprakların

üzerindeki çiy tanelerini buharlaştırmasını mal fazlalığını anlatmakta kullanan şair; dolunayı kuruşa benzetmiş, dolunayın olmadığı zamanlarda yıldıza benzeyen sümünle (ufak para) vergi verildiğini söylemiştir.

Gülşene mâl-i jâle giçse mezîd
Kaldurur hep edâ ile hurşîd

Sümün-i⁸ kevkebi virür eyyâm
Mâh-ı bedrün gurûşu olmasa tâm b. 75-76

Teng-i gül bâd-ı subha virmese bâc
Bulamaz âl gûn metâ'ı revâc b. 84

Bakâyâ: Zamanında tahsil edilemeyip, ertesi yıla kalan vergiler *bakâyâ* olarak adlandırılır.⁹ Nâbî, aşağıdaki beytinde bahçedeki yeşillikleri reaya yani halk, yeşil yaprakların üzerindeki çiy tanelerini ise gümüş akçelere benzeterek onları bakâyâ vergileri olarak düşünmüştür.

Sebzeler bâğda re'âyâdur
Şeb-nem üstindeki bakâyâdur b. 67

Cizye: Osmanlı Devleti'nde Hristiyan tebaadan alınan verginin adı *cizye*dir (Pakalın 1983: I/297). Cizye mükelleflerine verilen belgeye *cizye varağı* veya *yaprağı* denilmiştir (İnalçık 1993: VIII/46). Nâbî, lâlenin ortasındaki siyahlığı cizye varağındaki yazı/mühür ile ilişkilendirmiştir.

Dâğ ile berg-i lâle-i rengîn
Varak-ı cizye üzre nakş-ı nigîn b. 82

Der-dest: bk. Ze'âmet

Der-kenâr: Osmanlı bürokrasisinde resmî yazışmalarda; *mazhar*, *arzu-hâl*, *arz* gibi evrakın üst, yan veya alt taraflarında o işle ilgili olarak daha önce yapılmış muameleleri, bir kaydı, bir şerhi, görgüyü, idari, hukuki, mali bir durumu ihtiva eden açıklayıcı ve tamamlayıcı yazıya bu ad verilirdi. Gerek Dîvân-ı Hümayun gerekse maliye kalemlerinde bir

⁸ ثمن kelimesi basılı *Divan*'da "fiyat, değer ve bedel" anlamlarına gelen "semen" şeklinde okunmuş olmasına rağmen beytin anlamı düşünülünce kelimeyi "ufak para" anlamına gelen "sümün" olarak okumak daha doğru olacaktır.

⁹ Kubbealti Lügati, <http://lugatim.com/s/bakaya>, (Erişim Tarihi: 11.12.2021)

meselenin evveliyatı, geçmişteki muameleleri, şartları, verilmiş fermanı varsa ve buna ihtiyaç duyuluyorsa ilgili kalem defterlerinden *der-kenâr ettirmek* gerekirdi (Çetin 1994: IX/179-180). *Mesnevi*'nin aşağıdaki beytinde, suya doğru eğilen dallar arzuhâl için gelenlere, suyun kenarında olan yeşillikler ise *derkenâra* benzetilmiştir.

Şâhlar itdi 'arz-ı hâle şitâb
Eyledi der-kenârı sebzeyi âb b. 56

Der-uhde: bk. İltizâm

Enderûn Kâğıt Emîni: Osmanlı bürokrasisinde kâğıt ve kırtasiye işleriyle uğraşan büronun başı *kâğıt emîni*dir. Sarayın Enderun kısmına ait kırtasiye masraflarına ise Defterdarlık Dairesi'nde kalem mensuplarından olan *Enderun kâğıt emîni* bakardı (Sarıyıldız 2019: II/2-3). Nâbî, goncayı Enderun kâğıt eminine benzetmiştir. Beyitte geçen kırıntı kelimesi ilginçtir. *Kâğıt emîni*nin elinde bulunan farklı türlerdeki kırtasiye malzemelerini anlatmak için bu kelime kullanılmış olmalıdır.

Goncaya çok kırıntı â'iddür
Enderûn¹⁰ emîn-i kâğiddür b. 104

Fürû-nihâde: Bk. Tenzîl

Gedikli Çavuş: *Gedikli*, uzun süre bir görevde kalan, kıdemli ve müdavim anlamlarına gelir. Dîvân-ı Hümayun çavuşlarının kıdemlilerine *gedikli dîvân çavuşu adı* verilirdi. Bunların başlıca görevleri; divan toplantıları sırasında teşrifat hizmetinde bulunmak, padişah fermanını taşradaki vezir veya valilere, padişah mektubunu yabancı devlet hükümdarlarına götürmek ve yüksek rütbeli suçluların ölüm veya sürgün cezalarını infaz etmek şeklinde özetlenebilir (Özcan 2013: XIII/548). Nâbî; dağlarda yankılanan güzel sesi ile gül bahçesinin müdavimi olan kuşları, gedikli çavuşa benzetmiştir.

Şâhsâr üzre nâlesi hoşdur
Murg-ı gülşen gedikli çavuşdur b. 100

¹⁰ Bu kelime basılı *Divan*'da "Enderûnı" şeklinde okunmuş olmasına rağmen beytin anlamı ve "Enderun kâğıt emîni" ifadesi düşünülünce kelimeyi "Enderûnı" olarak okumak daha doğru olacaktır.

Girîhte: *Girîhte*, kelime olarak kaçkın, firari anlamına gelir.¹¹ Halil İnalçık, cizye defterlerinde yerini yurdunu terk edenlere ve XVII. yüzyılda devletin çeşitli suistimalleri önlemek adına cizye mükelleflerine koyduğu yeni bir vergiye *girîhte* adı verildiğini belirtmiştir (İnalçık 1993: VIII/48). Nâbî, 66. beyitte akarsuya kapılarak giden gül yaprağının *girîhte* olduğunu söyler. Bunun devlet tarafından konulan vergi ile telafi edileceğini “ne gam” ifadesiyle dillendirir.

Cûy ile berg-i gül giderse ne gam

Olunur aslına girîhte zam

b. 66

İltizâm: *İltizâm*, terim olarak özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması demektir. Bu işi yapan kişiye *mültezim* denir. İltizamla eş anlamlı olarak *der-uhde*, *tevcih*, *füruht*, *ihâlê* ve *taahhüd* tabirleri de kullanılmıştır (Genç 2000: XXII/154; Küçükkalay ve Çelikkaya 2002: X/887).

Nâbî, *Mesnevi*'nin 57. beytinde nevâ kelimesini “ses ve makam”; *der-uhde* kelimesini de hem *iltizâm* hem “üzerine alma” anlamlarında çağrışıma dayalı olarak kullanmıştır. Aşağıdaki beyte göre bülbüller seslerini iltizam eylemişler, gül bahçesi de bülbülün mesuliyetini üzerine almıştır.

İltizâm eyledi nevâyı hezâr

İtdi der-uhde bülbülü gülzâr

Devamındaki beyitlerde bülbül kişileştirilmiş; çiy-beyaz şarap ve gül-kırmızı şarap benzetme ilişkileriyle geçimini alkollü içeceklerden sağlayan bir şahıs olarak düşünülmüştür.

Bâde-i şeb-nem ü piyâle-i gül

Oldı vech-i mâ'îşet-i bülbül

b. 57-58

Gülşen-i Devlet'in sonraki beyitlerinde *iltizâmı* toplayan görevli *mültezim* de anılır. Mültezime benzetilen rüzgâr, gül yapraklarını zemine dökerek nakit iltizam gelirlerini hazineye teslim etmiştir. Sabah rüzgârının mültezimi, muhasebe defterine benzeyen yapraklarla muhasebe yapmak için dolaşmaktadır.

Neşr-i gül-berg idüp zemîne nesîm

Nakdin eyler hazineye teslîm

¹¹ Kubbealti Lügati, <http://lugatim.com/s/girichte>, (Erişim Tarihi: 18.02.2022)

Varak-ı berg ile nesîm-i seher
Tolaşır görmeğe muhâsebeler b. 59-60

Bir başka hayalde ağaç dalları *mültezimdir*. Meyve vermek için çiçeklerini dökken ağaçlar, *iltizam* gelirlerini peşin olarak öderler.

Şâhlardur çemende mültezimîn
Ki virürler şükûfesin pîşîn b. 63

Konuyla ilgili aşağıdaki beyitte yer alan ayrıntı çok dikkat çekicidir. Fırtına sebebiyle zarara uğrayan yerlerden iltizam tahsil edilemeyeceğini söyleyen şair, fırtınanın yapraklarını döktüğü yaseminden *iltizâm* vergisinin mahsup tutulacağını dillendirir.

Câ-be-câ berg-i bâd-bürd-i semen
Oldı mahsûb-ı iltizâm-ı çemen b. 65

İnhâ: *İnhâ*, kelime olarak bildirme, ulaştırma anlamlarına gelir. *İnhâ tezkîresi* ise resmî bir daireden bir üst makama tayin veya terfi için yazılan evraktır (Şık 2020: 54). Manzumenin aşağıdaki beytinde bülbülün hâlini bildirdiği, rüzgârın ise onun ile ilgili kaydı bozduğu belirtilir.

‘Arz ile bülbül eyledi inhâ
Bozdı kaydın nesîm-i çâpük-pâ b. 93

Kalemiyye: *Kalemiyye* bir tür vergidir. Bir gelir kaynağı *mukâtaa* (bk. mukâtaât) haline getirildiğinde *berat resmi*, *mukâtaa* gibi *avâriz* ve *cizye* toplama yetkisi verildiğinde *kalemiyye* resmi ödenirdi. *Kalemiyye resmi* sonraları *mukâtaa* ve *mâlikâne* sahiplerinden alınan önemli bir vergi haline dönüştü (Tabakoğlu 2007: XXXIV/582-584). *Gülşen-i Devlet*’in aşağıdaki beytinde; “Kalem gibi fidanlar bağı süsleyince, kerem bulutu kalemiye vergisini vermiştir” denilmiştir. Beyitte söz konusu bulut olunca vergisinin de yağmur olması gereklidir.

Zeyn olup taraf-ı bâğa tâze kalem
Kalemiyye virür sehâb-ı kerem b. 64

Mahlûl: *Mahlûl*, kelime olarak dağılmış, terim olarak geride mirasçı bırakmadan ölen bir kimseden vakfa veya devlet hazinesine kalan mülk, miras anlamına gelir. *Mahlûl-ı mufassal* ise beratla verilen köy ve mezraaların tımarıdır.¹² Nâbî, gülün köyünün sonbahar rüzgârı ile

¹² Kubbealtı Lügati, <http://lugatim.com/s/mahlul>, (Erişim Tarihi: 11.12.2021).

dağıldığını aşağıdaki beytinde söylerken “karye” kelimesi ile *mahlûl-ı mufassala* da işaret eder.

Güle bâd-ı hazândan irdi zübûl
Oldı sad pâre karyesi mahlûl b. 92

Maktû: *Maktû*, değeri kesin olarak belirlenmiş, ölçü ve tartı ile satılmayan anlamlarına gelir.¹³ Nâbî, asma bitkisinden kesilmiş üzüm salkımlarını bahçenin maktûu olarak düşünmüştür.

Tâk-ı maktû-ı mülk-i gülşendür
Hûşeler gûne gûne hırmendür b. 68

Mensûh: *Mensûh*, hükmü geçersiz kılınmış anlamına gelir.¹⁴ *Mesnevi*'nin 101. ve 102. beyitlerinde Nâbî, bahçenin kızılımsı yapraklarla dolduğunu ve cevherlerden anlayan Dîvân-ı Hümâyün hacesinin defterini açtığını söyler. *Hâce* kelimesi burada hem yüksek rütbeli devlet adamı hem de tüccar anlamlarında kullanılmıştır. Divan hacesi, köhne ağaçları kaldırmış, kalem aşısıyla yenilerini yerlerine getirerek onları yetkilendirmiştir:

La'l-gûn berg ile pür oldı çemen
Defterin açdı hâce-i ma'den b. 101

Kalem-i nev-nişânda buldı rüsûh
İtdi eşcâr-ı köhneyi mensûh b. 102

Mevâcib: *Mevâcib*, Osmanlı Devleti'nde memur ve askerlere verilen maaş anlamına gelir (Afyoncu 2004: XXIX/418). Şair, aşağıdaki beytinde badem ağacının çiçeklerinin, devlet görevlilerin maaşını ödemek için gümüş para döktüğünü söyler.

Virnek için mevâcib-i huddâm
Nukre dökmiş¹⁵ şükûfe-i bâdâm b. 95

¹³ Kubbealtı Lügati, <http://lugatim.com/s/maktu>, (Erişim Tarihi: 11.12.2021).

¹⁴ Kubbealtı Lügati, <http://lugatim.com/s/mensuh>, (Erişim Tarihi: 22.01.2022).

¹⁵ Basılı *Divan*'da “dönmiş” okunmasına rağmen beytin anlamına bu kelimenin uymadığı tespit edilmiştir. 06 Mil Yz. B 140 vr. 87a ve 06 Mil Yz. A 8186 vr. 72a'dan kontrol yapılmış, beytin anlamına da uygun olarak “dökmiş” şeklinde kelime düzelmiştir.

Sergidür sîm pâreden ahter

Devr ider tâs gibi cürm-i kamer

b. 96

Mevkûfât: Mevkûfâtın birbiriyle ilgili üç anlamı vardır. Bunlar şu şekildedir: 1. Herhangi bir sebeple geçici olarak bekletilmiş, tutulmuş, alıkonulmuş mallar veya paralar. 2. Vakfedilmiş mallar veya mülkler. 3. Gelir fazlası olup hazineye kalan paralar.¹⁶ Nâbî, baharın gelişi ile birlikte yapraklanan ve çiçekleri açan fidanı, teşrifat elbisesi giymiş bir devlet görevlisi olarak düşünür. Onun yaprakları ve kalıcı olmayan çiçekleri bahar sultanı için *mevkûfât*tır.

Giymege her nihâl teşrîfât¹⁷

Makdem-i nev-bahâra mevkûfât

b. 103

Mufassal ve İcmâl: Bu terimler *tahrîr* ile ilgilidir. *Tahrîr*, terim olarak Osmanlı maliye teşkilâtında vergilerin ve bu vergileri verenlerin ismen tespiti için değişik dönemlerde farklı şehirlerde gerçekleştirilen sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defterleri ifade eder. Tahrir neticesinde *mufassal*, *icmal* / *mücmel* ve *evkaf* defterleri tertip edilirdi. Mufassal defterler daha detaylı iken icmaller ise özet mahiyeti taşımaktadır (Öz 2010: XXXIX/425-439). Şair, aşağıdaki beyitte ay'ı, bir ay içinde girdiği farklı şekilleriyle tahrir görevlilerine benzeterek tahrir görevlilerinin zaman zaman mufassal ve icmal defterlerini ele aldıklarını söyler. Beyitte ayın dolunay hali mufassal, hilal hali ise icmal defteri olarak düşünülmüştür.

Mâh olup gâh bedr ü gâh hilâl

Ele alur mufassal u icmâl

b. 91

Muharrir: Muharrir, Osmanlı mâliye teşkilatında yeni fethedilen yerlerdeki arazilerin ölçülüp *has*, *tımar*, *zeamet*, *vakıf*, *mülk* vb. kayıtlarla deftere yazılması işine memur edilenler hakkında kullanılırdı (Pakalın 1983: II/568). Nâbî, *Mesnevi*'nin 80. beytinde bir karga yavrusunu *nev-yâfte* olarak kaydeden muharrirden bahseder. Cizye için düzenli olarak her üç yılda bir *nev-yâfte yılı* adıyla genel bir teftiş yapılır, ölümler kayıttan düşülür, herhangi bir sebeple gözden kaçıp deftere işlenmeyenlerle cizye

¹⁶ Kubbealtı Lügati, <http://lugatim.com/s/mevkufat> (Erişim Tarihi: 11.02.2022).

¹⁷ Basılı *Divan*'da "nihâl-i teşrîfât" olarak terkipli okunmuş olmasına rağmen beytin anlamı düşünülünce "nihâl" kelimesinin özne görevinde olması ve terkipsiz okunması gereklidir. Beyitte geçen *teşrîfât* kelimesinin buradaki anlamı "protokol elbisesi" dir.

mükellefi durumuna gelenler (bâliğ) *nev-yâfte* olarak ilâve edilir ve kaydedilirdi (İnalçık 2013: VIII/46). Şair, karga yavrusunu, cizye defterine yeni kaydedilen *nev-yâfteye* benzetir.

Konduğın bâğa gördi beççe-i zâğ
Buldı nev-yâfte muharrir-i bâğ b. 80

Muhassıl: *Muhassıl*, Osmanlı maliye teşkilatına bağlı vergi tahsildarıdır.¹⁸ Şair, akşamı bir *muhassıla*, yıldızları onun tahsil eylediği külçe gümüşe benzetmiştir. Beyitteki Şam kelimesi özel ad olarak da düşünülmelidir.

Nukre-i encümi muhassıl-ı Şâm
Eyledi harc-ı rûz-nâme-i bâm b. 70

Mukâbele-i Piyâde ve Mukâbele-i Süvâr: *Mukâbele-i piyâde*; yeniçerilerin, cebecilerin, topçuların, top arabacılarının, alemdarın, hassa terzilerinin, çamaşırcıların, matbah-ı amire görevlilerinin, çadır mehterlerinin ve ehl-i hiref görevlilerinin; *mukâbe-i süvâr* ise kapıkulu süvarilerinin (silahdar), sipahların, gureba-yı yemin ve gureba-yı yesarların, ulufeciyan-ı yemin ve ulufeciyan-ı yesarların mevacic yani maaşları ile ilgilenir (Afyoncu 2004: XXIX/419). Nâbî, *mukâbele-i piyâde* ve *mukâbele-i süvâra* aşağıdaki beytinde yer verir. Şair, rüzgârla hareket edebildiği için dökülen çiçekleri süvari kısmına; dallarında duranları ise piyade kısmına benzetmiştir.

Eylemişler mukâbele ezhâr
Kimi olmuş piyâde kimi süvâr b. 94

Mukâta'ât: *Mukâta'a*, devlete ait bir gelir veya araziyi kira karşılığında ve başkasına satmamak şartıyla geçici mülk olarak bir kimseye devretme, kesime verme anlamına gelir. *Mukâtaa* usulüyle şahıslara devredilen arazilerden alınan kira veya vergiler ise *mukâta'ât* olarak adlandırılır.¹⁹ Şair, sümbül ve süsen çiçekleri üzerindeki jâleleri gümüş akçalara benzeterek, bunların çemenin *mukâta'ât*ını oluşturduğunu söylemiştir.

Oldı pür-jâle sümbül ü süsen
Toldı mâl-i mukâta'ât-ı çemen b. 61

¹⁸ Kubbealti Lügati, <http://lugatim.com/s/muhassıl>, (Erişim Tarihi: 18.02.2022).

¹⁹ Kubbealti Lügati, <http://lugatim.com/s/mukataa>, (Erişim Tarihi: 18.02.2022).

Mültezim: bk. İltizam

Nev-yâfte: bk. Muharrir

Pençe: Nâbî, mesnevinin 36. beytinde ve *sahh kaydı* ile ilgili beyitlerde (bk. Sahh Kaydı) detaylı olarak *pençeden* bahseder. Pençe, Osmanlı diplomatiğinde yüksek dereceli idarecilerin imza tarzında kullandıkları bir semboldür (Kütükoğlu 2007: XXXIV/228-229). *Mesnevi'*de padişahın divanı, gül bahçesine benzetilirken ferman üzerindeki *pençe* de bahçedeki akarsu olarak düşünülmüştür. O, akarsu gibi dolanarak, yedi kıtaya padişahın hükmünü cari kılar, Hz. Musa'nın yed-i beyzası ve güneşe benzeyen pençe, ülkeleri zapt eder. Ferman üzerinde farklı devlet adamlarının pençesi vardır, bunlar üst üste gelince merdivene benzer (b. 37-38).

Sahn-ı gülşen ki sahn-ı dîvândur
Cûy-bârân da pençe-i fermândır b. 36

Re'âyâ: Osmanlı Devleti'nde yöneticiler *berâyâ*, halk yani yönetilenler ise *reâyâ* olarak adlandırılır. Nâbî, bahçedeki yeşillikleri halka benzetir.

Sebzeler bâğda re'âyâdur
Şeb-nem üstindeki bakâyâdur b. 67

Resm-i Müşâherât: Dükkân, bostan ve bahçelerin aylık vergi gelirlerine verilen addır (Arslanboğa 2015: 228). Nâbî, batmak üzere olan güneşi *müşâherât vergisini* hesaplayan bir görevliye benzetmiştir.

İtdi resm-i müşâherâtı hisâb
Aşâğı vardı mihr-i âlem-tâb b. 72

Rûz-nâme-i Nev-rûz: Nâbî, *Gülşen-i Devlet'in* 54. beytinde iki terime yer verir. Bunlar, *rûz-nâme-i nev-rûz* ve *tahvîl*dir. Osmanlı literatüründe münecimlerin yıllık takvimlerinden günlük hadiselerin anlatıldığı tarihlere uzanan geniş bir alanda ortaya çıkan değişik türden eserlerle bürokraside günlük gelir ve giderlerin kaydedildiği defterlere *rûz-nâme* denilmiştir (Sarıcaoğlu 2008: XXXV/278). Osmanlı Devleti'nde nevrüz yılbaşı kabul edildiği için bu defterler de nevrüzdən nevrüza yenilenirdi. *Mesnevi'*nin aşağıdaki beytinde geçen tahvil kelimesi ile bu duruma işaret edilmiştir.

Açılup rûz-nâme-i nev-rûz
Geldi tahvîle mihr-i âlem-sûz b. 54

Sahh Kaydı: *Sahh kaydı*, yaygın manasıyla Osmanlı bürokrasisinde özellikle sadrazamın görüp doğru ve uygun bulduğu bürokratik işlemlerin üzerine stilize bir şekilde bizzat kendisinin yazdığı yahut bazı muamelelerde beylikçi kesedarı veya beylikçinin yazmasına izin verdiği işareti ifade eder (İpşirli 2008: XXXV/490). Nâbî, sahh kaydını (صح) kokusu cihanın dimağını saran tazecik bir menekşeye benzetir.

Sahh-ı âsaf benefşe-i terdür

Ki dimâğ-ı cihân mu'attardur

b. 41

Şair bu kaydın önemi ve işlevleri üzerinde de durur. İmza ve damga olarak görülen *sahh kaydı*, aşağıdaki birinci görselde de görüleceği üzere fermanı tashih etmekte (b. 42), kumaşın veya çeşitli metallerin değerini artırdığı gibi fermanın sadrazam tarafından doğru bulunduğunu göstermekte (b. 43) ve borçluların borçlarından azat edilmesini sağlamaktadır (b. 44).

İder ol sahh mizâc-ı mülki sahh

İllet-i tab'-ı devleti tashih

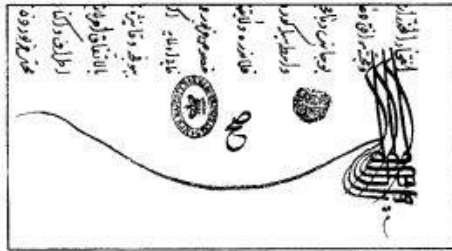
Olmuş ol sahh-ı 'anberîn-sîmâ

Dîn ü devlet meta'ına tamgâ

O hümâyûn-rü'ûs-ı müşg-sevâd

Bende-i deyne hüccet-i âzâd

b. 42-44

Görsel:1²⁰

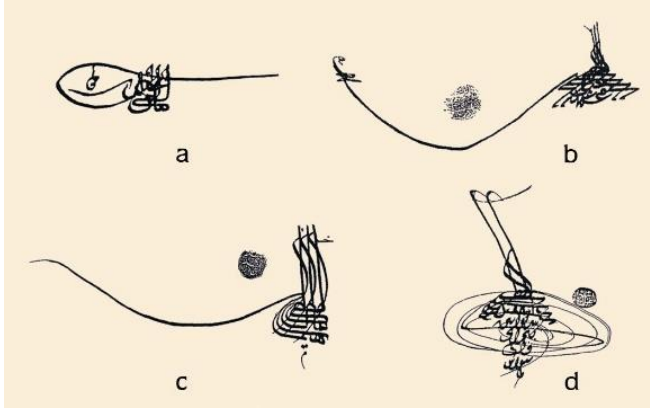
Sonraki beyitlerde sahh ve pençe beraber anlatılır: *Sahh kaydının* yanındaki imza niteliğindeki *pençenin* siyah mürekkebi ile yine siyah

²⁰ Mehmet İpşirli'nin ilgili maddesinden alınmıştır.

renkli amber, *pençenin şekli* ile de kuyruklu yıldız ve bükülmüş gül dalı ilişkileri kurulur. Şair, pençenin isim yazılı kısmını (bk. Görsel 2) ise bülbül yuvasına benzetir (b. 45-46).

Düm-keşîde o 'anberîn-imzâ
Necm-i düm-dâr-ı âsmân-ı 'atâ

Dümi şâh-ı hamîde-i güldür
Nakş-ı ism âşiyân-ı bülbüldür b. 45-46

Görsel 2. Çeşitli pençe tipleri: a) Beyzeli pençe, b) Uzun keşîdeli pençe, c) Kısa keşîdeli pençe, d) İmza yerine pençe²¹

Nâbî, pençe ve sahh kaydının olduğu resmi yazıları ise mansıp sahiplerinin kolundaki hırz ile vefk (koruyucu muskalar) ve de miskten kanatları altında saadet mektubu ulaştıran kuş ile ilişkilendirir (b. 47-49). Pençe ve fermanın yazıları, hatt-ı celi ile yazılmış olup yazının üzerine çabuk kurumaması ve dağılmaması için serpilen kum taneleri ise yaprakların üzerindeki çiy taneleri gibidir (b. 51).

Olmuş ol nüsha-i sûtûde-nişân
Hırz-ı bâzû-yı mansıb-ı dîvân

²¹ Mübahat Kütükoğlu'nun ilgili maddesinden alınmıştır.

O resîd oldı murg-ı müşgîn-bâl

Zîr-i bâlinde nâme-i ikbâl

b. 47, 49

Sipâhî: Kapıkulu ocaklarının süvari/atlı kısmını teşkil eden ocak ve tımar tasarruf eden askeri zümrelere sipâhî adı verilir (Afyoncu 2009: XXXVII/256). Nâbî, gülleri kırmızı bayrakları ile sipahilere; goncaları onların yanındaki çocuklarına benzetir.

Surh-bayrak sipâhîdür güller

Veledeşdür yanınca gonce-i ter

b. 97

Siyâkat: *Siyâkat*, nokta konmaksızın süratle yazılan Osmanlıda idari ve mali kayıtlarda kullanılan girift bir yazı türüdür.²² *Mesnevi*'de lâle, bu tür yazıların olduğu bir deftere; lâlenin yapraklarındaki ebruli desenler de *siyakat yazısına* benzetilmiştir.

Lâlede nakş-ı ebrû-yı hoşter

Oldı gûyâ siyâkat-i defter

b. 81

Sûret-i Defter: Defter kopyası anlamına gelen bu ifadede de *Gülşen-i Devlet*'te geçmektedir. Nâbî, akarsuyun üzerindeki sümbülün aksini tuğralı *sûret-i deftere* benzetir.

Cûy-bâr üzre aks-i sünbül-i ter

Oldı tuğralı sûret-i defter

b. 69

Tahvîl: Sözlükte "değiştirmek" anlamına gelen *tahvîl* kelimesi Osmanlı merkez teşkilatında, *mahlûl* adı verilen boş tımar ve zeametlerin el değiştirmesinde gerekli olan *tahvîl* hükmünü hazırlayan şubenin adıdır (bk. mahlûl). Ayrıca boş tımar ve zeametlerin kayıtlarını, bazı nizamnameleri ve çeşitli önemli evrakı saklama görevi sebebiyle *Kese Kalemi*, burada tutulan nişan defterleri dolayısıyla *Nişan Kalemi* adlarıyla da bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin uygulandığı zamanlardan beri bu şubenin görevleri nişancıya bağlı divan kâtiplerince yürütülmüştür. Yukarıdaki isimler, *Dîvân-ı Hümâyün Kalemi*'nin XVII. yüzyılın ortalarından itibaren şubelere ayrılmasından sonra kullanılmaya başlanmıştır (Ahışhalı 2010: XXXIX/440-442). *Gülşen-i Devlet*'te ise 54 ve 55. beyitlerde *tahvîl* terimi geçmiştir. Nâbî, güneş ışıklarının buharlaştırdığı çiy tanelerini *tahvîl* edilen gümüş akçelerle ilişkilendirmiştir. Beyitte güneş teşhis edilmiş, eline *tahvîl* alıp gümüş

²² Kubbealti Lügati, <http://lugatim.com/s/siyakat>, (Erişim Tarihi: 18.02.2022).

akçe tahsil eden görevli olarak düşünülmüştür. Buradaki tahvîl borç senedi anlamına da gelmektedir.

Alicak mihr destine tahvîl
Eyledi mâl-i şeb-nemi tahsîl b. 55

Tatbîk: *Tatbîk*, “karşılaştırma” anlamına gelir. *Tatbîkçi* ise Osmanlı Devleti’nde kaduların mühürlerinin aslı ile bunların belgeler altındaki basılmış şekillerini karşılaştırarak kontrol eden kimseye denir.²³ Şair, 41. beyitte *tatbîkin* nasıl yapıldığını anlatmıştır. Beyitte gülün kendisi yüzükteki mührün aslına, sudaki yansıması ise kopyasına benzetilmiştir.

Cûda ‘aksi ile gül-i rengîn
Geldi tatbîke sanki nakş-ı nigîn b. 71

Tefâvüt-i Hasene: Nâbî 77. beyitte bir ekonomi terimi olan *tefavüt-i haseneye* yer verir. Mâli sene ile hicri sene arasındaki on gün ve yirmi bir saatlik farka *tefavüt-i hasene* adı verilir.²⁴ Nâbî, manzumesinin şu beytinde güneş ile kâğıdı parlatmak için kullanılan mühre arasında şekil ilişkisi kurmuş ve *tefavüt-i haseneyi* zikretmiştir.

Mazhar olsa kûsûf mühresine
Zâhir olur tafâvüt-i hasene b. 77

Tenzîl: *Tenzîl* kelimesi “indirme, indirim, iskonto” anlamlarına gelmektedir. Nâbî’nin kurduğu hayalde, sabah rüzgârının gül yaprağından nakit tahsil edemeyince indirime gittiği söylenmiştir.

Olmadı nakd-i berg-i gül tahsîl
Eyledi bâd-ı subh-dem tenzîl b. 74

Bir diğer beyitte Nâbî, *fürû-nihâde* terimini kullanılır. Bu da *tenzîl* ile aynı anlamdadır.

Lâne-i murgı yıkdı bâd-ı seher
Hâneler der fürû-nihâde ider b. 79

Terakkî: Osmanlı Devleti’nde çeşitli idari ve askeri görevlilere, gelirlerine ek olarak verilen tahsisata *terakkî* adı verilir (Ahışhalı 2011: XL/79). *Mesnevî*’de bülbüllerin baharda cıvıldaışı, güle verilen *terakkî* olarak düşünülmüştür.

²³ Kubbealtı Lügati, <http://lugatim.com/s/tatbik>, (Erişim Tarihi: 11.02.2022).

²⁴ Kubbealtı Lügati, <http://lugatim.com/s/tefavut>, (Erişim Tarihi: 11.12.2021).

Varak-ı güldür ibtidâ-yı bahâr
Ana virmiş terakkî bang-i hezâr

b. 98

Tımâr: Türkçede dirlik (dirilik) ile eş anlamlı kullanılan tımâr (tumar) kelimesi sözlükte “bakım, ilgi” anlamına gelir. Terim olarak, Osmanlı merkez vilayetlerinde bir süvari birliğini ve askeri-idari hiyerarşiyi desteklemek amacıyla yapılan ve tevarüs yoluyla geçmeyen tahsisatı ifade eder (İnalçık 2012: XLI/168). Nâbî, iki beytinde *tımâr*dan bahseder: İlkinde çınar bir hükümdara benzetilirken, onun tımardan feragatiyle bahçenin tımara nail olabildiği dile getirilirken; ikinci beyitte tumar sahiplerinin kendilerine ayırdıkları pay olan genellikle bir çift öküz tarafından işlenebilecek büyüklükteki *kılıç tımâr*dan bahsedilir (Pamuk 2003: 57). Sûsen ile kılıç arasında şekil ilişkisi kuran şair; gül bahçesinin hisseleri biriktirerek sûseni, *kılıç tımâr* yaptığını dillendirir.

Sahn-ı bâğ oldı nâ'il-i tımâr
Kasr-ı yed eyleyince şâh-ı çenâr

b. 88

Hisselerden birikdirüp gülzâr
Sûseni eyledi kılıç tımâr

b. 90

Tuğra: *Gülşen-i Devlet*'te padişahın tuğrası birçok benzetme çerçevesinde ele alınır. Ferman üzerindeki tuğrada yer alan padişahın hattı, en yüce cennetin çeşmesinin başındaki sümbüldür. Amber renklidir ve misk saçar, bu haliyle beden ülkesinin emniyette olmasını sağlayan bir muska gibidir (b. 25-26). Harfler, emellerin yanağındaki ayva tüyleri; noktalar saadet çehresindeki benlerdir.

Harfler hatt-ı ârız-ı âmâl
Noktalar hâl-i çihre-i ikbâl

b. 27

Padişahın diviti, bereket kaynağından dileklerine kavuşmayı bekleyen susuzlara ölümsüzlük suyu ikram eder. Onun kamış kaleminin oluşu, övülmeye değer hareketleriyle lütuf çeşmesinin oluşudur (b. 28-29). Padişahın fermanı üzerindeki tuğrayı, İslamiyet'in müstahkem kasrına benzeten şair (b. 30); elifleri (tuğ) muhtaç insanların gölgesine sığınacağı fidan ile ilişkilendirir.

Her elif bir nihâl-i müstesnâ
Sâyesi ilticâgeh-i fukarâ

b. 31

Başka bir beyitte tuğrayı şekil olarak bir kuş kafesine benzeten Nâbî, padişahın adının yazılı olduğu bölümü de kuşa benzetir. Tuğranın altındaki yazı satırları deniz dalgaları, bir başka benzetmeyle kafes de sultanın deniz kenarındaki kasrıdır.

Kâfes-i dil-pezîrin itdi makâm
Tâ'ir-i nâm-ı dâver-i İslâm

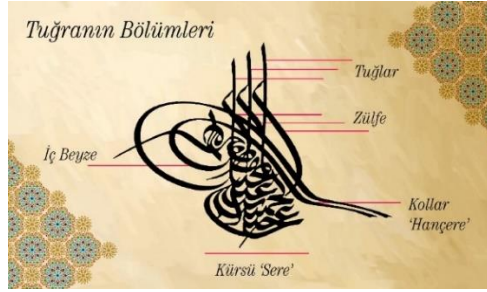
Mevc-i deryâ sûtûr-ı fermândur
Kafes üstinde kasr-ı sultândur b. 32-33

Tuğranın zülfeleri ise adalet hükümlerinin yazılı olduğu yanağa düşen saçlardır (b. 34). Tuğradaki iç içe geçmiş yumurtaya benzeyen kısımlar *beyzedir*. Beyze kelimesi hem yumurta hem de beyazlık anlamlarına gelir. Devamında Nâbî, tuğra beyzelerinin ise İslam dininin beyaz renkli yumurtasının tıpatıp aynısı olduğunu söyler. Burada geçen "ayn" aynı zamanda ayın harfinin yuvarlak yapısını çağrıştırmaktadır. Bu kafesten, bu beyzadan, her an padişahın şeriate dair hükümlerinin kuşu uçmaktadır. Nâbî'ye göre şeriat, devlet idaresinde esas unsurdur, aşağıdaki beyitlerde şairin bu önemli konuya değindiği görülmektedir.

Zülfesi zülf-i ârız-ı ahkâm
Beyzası 'ayn-ı beyza-i İslâm

O kafesle o beyzadan her ân
Murg-ı ahkâm-ı şer' ider tayerân b. 34-35

Tuğranın bu başlıkta zikredilen bölümleri aşağıdaki görselde de görülmektedir.

Görsel 3²⁵

Vezzân: Vezzân, kantarcı ve veznedar anlamlarına gelir. *Gülşen-i Devlet*'in 78. beytinde ay ve güneş, terazinin keferlerine benzetilmiş ve vezzânın da ay'ı *kesr-i mîzân* tuttuğu ifade edilmiştir. *Kesr-i mîzân* ifadesi havale edilen mukataa gelirleri ile ilgilidir. Havale, mukataa gelirlerinden yerinde yapılan harcamalara (ocaklık vb.) tahsis edilen veya merkezi hazineye yapılacak ödemeleri yerine ulaştıran bir görevliye verilen isimdir. Havale olan kişiler, bu görevleri karşılığında elde ettikleri kazanç için hazineye gönderilen mukataa gelirlerinden *kesr-i mîzân* adıyla tahsilat yapmaktaydılar (Şensoy 2014: 217).

Kefe-i mihr ü mâh olup mîzân

Kesr-i mîzân tutar mehi vezzân

b. 78

Zahriyye: Zahriye, resmî belgelerin arkasına yazılan veya konan yine resmî makamlara ait tasdik beyanları, emirler vb. hâşiyeler demektir (Oğuz ve Akgündüz 1998: XVIII/446-450). Nâbî, bu yazıları gül-i ra'nâya benzetir.

Gülsitâna vazife virdi sabâ

Oldı zahriyyesi gül-i ra'nâ

b. 73

Ze'âmet: *Ze'âmet*, Osmanlı askerî teşkilâtı terminolojisinde genel olarak askeri hizmette bulunanlara verilen, 20.000 ile 100.000 akçe arasındaki tımarları ifade eder. (Afyoncu 2013: XLIV/162-164). Nâbî, *Gülşen-i Devlet*'in 89. beytinde padişahı bir güle, goncaları da *serbest ze'âmete* benzetmiştir. Bu beyitte geçen *serbest* terimi belirli dokunulmazlıkları ifade eder. Beylerbeyi, sancak beyi, alay beyi, zaimler,

²⁵ <https://kulturveyasam.com/imzanin-osmanli-donemindeki-versiyonu-tugralar/> (Erişim Tarihi: 20.02.2022).

çeribaşı, dizdar ve çavuş yetkili kılındıkları alanda asayişin teminiyle vazifeli görevlilere ait bütün has ve zeametler bu sınıfa dahildi. Onlar para cezaları, evlilik vergisi ve kaçak kölelerin satışından elde edilen vergi gelirlerini başka otoritelerle paylaşmak zorunda değildi (İnalçık 2012: XLI/168-173). Beyitte ayrıca *der-dest* de geçmektedir. Bu kelimenin, “ele geçirme, tutma” anlamları yanında özel bir anlamı da vardır: Tımarlar; mufassal, icmal ve derdest adı verilen üç deftere kaydedilirdi. Üçüncü defter ise *der-dest defteri* olup bu defterlerde tımarların çekirdeğini oluşturan yerlerin bir listesi bulunurdu. Her tımarın mâruz kaldığı aralıksız değişikliklerle sahipsiz kalan tımarlar bu defterde yer almaktaydı (Afyoncu 1994: IX/100-104).

Goncalardur ze'âmet-i serbest
Eylemiş şâh-ı gül anı der-dest

b. 89

II.4. Arzuhâlin Dile Getirilmesi

*Gülşen-i Devlet'*te, ruhani kılavuzun dilinden Dîvân-ı Hümâyun istilahlarından bahsedildikten sonra, 116-118. beyitlerde padişah IV. Mehmed (1642-1693) övülür. 119. beyitte kılavuz sözlerini bitirir ve söz Nâbî'ye geçer. Şair, sözü devralır ve devamında padişaha layık sözler söylemek istediğini söyler.

Didüm ey mürşid-i sûtûde-nefes
Sühanundan derûna düşdi heves

Ki o sultân-ı 'âlem-ârânun
O mihim-sâz-ı şer'-i garrânun

Vasf-ı zâtında dür nisâr ideyüm
Mâye-i tab'um âşikâr edeyüm

Dökeyüm safhaya o denlü güher
K'ola şermende gevher-i hâver

b. 120-123

Kılavuz, sözü devralarak padişahın övgüsünün şairler tarafından yapılmasının imkânsızlığını edebî ifadelerle belirtir (b. 124-128), sözü Nâbî'ye getirir ve eserlerinin adlarını anarak onu över.

Sen bu denlü zamândur ey Nâbî

Medhe sarf eyledün dür-i nâbı

b. 129

Şairin kasideleri, tarih manzumeleri, *Sûr-nâme*'si (1675), *Fetih-nâme-i Kamanîçe*'si (1671) ve *Tuhfetü'l-Harameyn*'inin (1679) adları 130-137. beyitler arasında kılavuz tarafından anılır ve *Gülşen-i Devlet*'ten ayrı bir "eser" olarak bahsedilir.

Oldı mânend-i neyyir-i rahşân

Güher-i tâc-ı münşiyân-ı cihân

Şimdi kimdür iden bir böyle **eser**

Es-salâ işte reh-revân-ı hüner

Eserün 'âleme müsellemdür

Cümle medh-i hidv-i âlemdür

b. 138-140

Kılavuza göre Nâbî'nin bir şair olarak eşi yoktur ve şiiri kıskançlık dağdır. Hüner gül bahçesinin gül satıcıları, şairin kaleminin üzüm salkımlarını toplayanlardır. Şairliğin ülkesi ise manânın verimli topraklarıdır. Onun kalemi yani kendine has üslubu, inşa ülkesine hükmeder. Şiiri, yer ve zamanın süsüdür ve de en yüce göğün küpesidir.

'Âleme dâğ-ı reşkdür sühanun

Yok nazîrün bu 'asr içinde senün

Gül-fürûşân-ı gülsitân-ı hüner

Hâmenün hûşe-çînidür ekser

Mülk-i tab'un mezâri-i ma'nâ

Hâss-ı hâmen kalem-rev-i inşâ

Nazmun ârâyış-i zamân u zemîn

Suhanun gûşvâr-ı çerh-i berîn

b. 142-145

Kılavuz, Nâbî'den methiyeyi tamamlayarak arzuhâlini söylemesini ister.

Medhe sarf eyledün bu denlü edâ

İtmedün yine medhin istifâ

Vasf-ı zâtında ‘aczüñ izhâr it
Ba’d ez-în ‘arz-ı hâli der-kâr it b. 146-147

148. beyitten itibaren sözü tekrar devralan Nâbî; padişaha seslenerek arzuhâlini duymasını ister, kendisini bir bülbüle benzeten şair, o zamana kadar padişahın övgüsünü yazdığını ama bunun karşılığını göremediğini dillendirir (148-151). Şairin ömrü uzakta geçmiştir, hilat hediyesi ile mağrur olamamış, ona ne mansıp ne zeâmet nasip olmuştur.

Geçdi ömrüm firâk u hasret ile
Olmadum ser-firâz hil’at ile

Ne ze’âmet ne mansıb oldu nasîb
Neyl-i maksûda bulmadum takrîb b. 152-153

Nâbî, bu sitem dolu beyitlerden sonra hislerini daha şiddetli bir şekilde anlatır. Bir mansıp alamamak, şairin kalbine hafakan sıkıntısı vermiştir. Şair, divan elbiseleri içindeki haceleri görünce kendinden geçmekte, gözyaşlarına boğulmaktadır.

Kalbüme oldı mâye-i hafakân
Ârzû-yı menâsıb-ı dîvân

Hâceler ‘azm idince dîvâna
Olurum hasret ile dîvâne

Hâceler giyse câme-i dîvân
Beni kaplar sirişk-i şu’le-feşân b. 153-156

Nâbî, haceler defterleri açınca feryat etmekte ve vücudunu parçalamaktadır. Divân-ı Hümâyun haceleri, fermana sahh kaydı için yüzüklerindeki mührü basınca şairin ciğerini kanlı kesikler ve dağlar sarmaktadır.

Hâceler deftere virince güşâd
Çâk idüp cismüm eylerüm feryâd

Hâceler sah çeküp basınca nigîn
Cigerüm dâğ u şerha-i hûnîn b. 157-158

Şairin gözleri hâcelerin başlarındaki *mücevveze* adı verilen sarığın arzusu ile defterde kalmıştır.

Ârzû-yı mücevveze serde
Halkaveş kaldı dîde defterde b. 160

Ömrü şiir yazmakla geçen şairin bu defterlere eli uzanamamıştır (b. 161). Hünelerleri insanların ağzını kapatırken haceler arasında yeri olmamış (b. 162-163), o şair olarak kalmıştır.

Gayre dîvân-ı devlet oldu mekân
Bana dîvân-ı şiir kaldı hemân

Hâceler yazmada hisâb-ı rakam
Alrum ben hayâl-i şiire kalem b. 163-164

Şair, devamında padişahın onu hacca gönderdiğini söyler ve ondan bir de divan haceliği talep eder. Uhrevî hayata dair isteğini gerçekleştiren Nâbî, padişahın bir de dünyaya dair talebini yerine getirmesini ister.

Eyledün ey hıdîv-i 'adl-penâh
Beni bir kez mukîm-i Beyt-i İlâh

Bir dahı eyle hâce-i dîvân
Hâsıl olsun sa'âdet-i dü-cihân

Uhrevî kâmun eyledün vâsıl
Dünyevî matlubum da it hâsıl b. 165-167

Bu şekilde mansıp talep eden şair (b. 168), arzuhâlini dile getirirken utandığını da belirtir (b. 169). Padişahın cömertliğine sığınan şair, padişahın perişan halde olan kendisini kederde bırakmamasını ister. Manzumenin 172-175. beyitleri ise duadır.

Koma me'yûs ey kerem kânu
Hüzn ile Nâbî-i perîşânı b. 170

III. Sonuç

Gülşen-i Devlet; edebî şahsiyet, manzum arzuhâl geleneği ve edebiyat tarihi açılarından üzerinde etraflıca düşünülmesi gereken çok yönlü bir manzumedir. Makalede ifade edildiği üzere *Mesnevi*; tarih ve edebiyat disiplinlerinin kesiştiği bir noktada yer alır.

Nâbî, Türkçe *Divan*'ının içinde yer alsa da *Gülşen-i Devlet*'ten "eser" olarak bahsetmiştir. Bu durum arzuhâllerin bir amaç için müstakil olarak

yazılmaları ile ilişkilidir. Önce yazıldığı anlaşılan ikinci arzuhâlde şairin yenilik iddiası ve eser vurgusu yoktur. İkinci arzuhâl hem dolaylı anlatımın yer alması hem de şairin durumunun anlatıldığı beyitlerdeki üslup bakımından *Gülşen-i Devlet*'e benzer. Bu sebeple ikinci arzuhâlin *Gülşen-i Devlet*'e temel ve model oluşturduğunu söylemek gerekir.

Şair, *Gülşen-i Devlet*'te kasideleri, tarih manzumelerinden bahsederek *Divan*'ı, *Sûr-nâme*'si (1675), *Fetih-nâme-i Kamanîçe*'si (1671) ve *Tuhfetü'l-Haremeyn*'inin (1679) adlarını anmıştır. İkinci arzuhâlinde bu durum söz konusu değildir. Nâbî'nin *Divan*'ının en eski tarihli nüshası 1696 yılına aittir (Bilkan 1993: XXV). Şair, *Gülşen-i Devlet*'te ayrıca hacca gittiğini de söylemiştir. Dolayısıyla *Mesnevi*, *Tuhfetü'l-Haremeyn*'in yazıldığı 1679'dan sonra IV. Mehmed övüldüğü için de padişahın tahttan indiği 1693 yılından önce yazılmış olmalıdır. İkinci arzuhâlinde ise şair Urfa'dan İstanbul'a geldiğini ve yalnız olduğunu dillendirmiştir. Bu arzuhâlin de *Gülşen-i Devlet* ile aynı sebeple yazıldığı göz önüne alınca, şairin 1679 yılından sonra çok geçmeden *Gülşen-i Devlet*'i yazdığı söylenebilir. Şair, ikinci arzuhâlinde övdüğü Musahip Mustafa Paşa'yı aradan çıkararak *Gülşen-i Devlet*'te doğrudan padişaha seslenir. Dolayısıyla methiyeye dair unsurlar azalmış, ikinci arzuhâlde açık olarak belirtilmeyen şairin talebi de netleşmiştir.

Gülşen-i Devlet'te şairin kullandığı tavsiflerde yenilik vurgusu hâkimdir. Geniş bir bilgi birikimine sahip olduğu eserlerinden anlaşılan Nâbî; bilgi ve düşünceye önem veren bir şair olmakla birlikte, *Gülşen-i Devlet*'te önemli unsurlar ile kurduğu yeni hayaller arasındaki uyumu da yakalamış görünmektedir. Müstakil esere yakışacak şekilde özel bir adlandırması olan *Mesnevi*'de; *Dîvân-ı Hümâyûn*'un devleti, gülşenin de şairin bağlı olduğu klasik edebiyat geleneğini sembolize ettiği de söylenebilir.

Mesnevi'nin bir başka yeniliği nazım şekli olarak mesnevi ile yazılmış olmasına rağmen kaside nazım şekli ile de benzerlik göstermesidir. Manzumenin kaside bölümlendirmesi, bölümlerin sıralaması değişse de vardır. Methiye ve fahiye bölümleri arasındaki girizgâh beyitleri de *Mesnevi*'de yer alır.

Gülşen-i Devlet'in gerek Nâbî'nin yazdığı gerekse genel olarak arzuhâller içinde ayrı bir öneminin olduğunu söylemek gerekir. *Dîvân-ı*

Hümâyün ıstılahlarını söz konusu eden şairin, talep ettiği devlet görevi ile arzuhâlî arasında bu şekilde ilişki kurması orijinaldir. *Divan'*ındaki ilk ve ikinci arzuhâlde bu şekilde bir ilişki yoktur. Nâbî, divan haceliği görevine layık olduğunu detaylı olarak kullandığı ıstılahlarla ifade etmiştir. Sebki Hindî'nin hikemî kolunun temsilcisi olan şairin, ıstılahları anlatırken detaya önem vermesi ve kurduğu hayallerin düşündürmesi; yine aynı üslubun özelliklerini göstermektedir.

*Mesnevi'*de edebî bahçe tasavvuruyla beraber oluşturulan teşbihler çok önemlidir. Teşbihlerden yola çıkarak şairin tabiata dair gözlem gücünün ileri derecede gelişmiş olduğunu, bunu da manzumesine yine başarılı bir şekilde aktarabildiğini söylemek gerekir. Fakat manzume uzadıkça ıstılahlar anlatımda edebiliğin önüne geçerek benzetme yönlerinde zayıflıklar ortaya çıkmış bu da sadece kelime çağrışımına dayalı bir anlatıma sebebiyet de vermiştir.

Nâbî, eserini detaylı kurgulamış ve anlatmak istediklerini geleneğe bağlı nezaket anlayışıyla gizleyerek ruhani kılavuzun dilinden anlatmıştır. Kendi dilinden anlatımı ile kılavuzun dilinden anlatımı arasındaki geçişler başarılıdır. Bu geçişler yine kasidedeki girizgâh beyitlerine benzer niteliktedir. Şair, ikinci arzuhâlde de nurani zat ile bu anlatımı kullanmıştır fakat eserlerinin övgüsü ve arzuhâlînin orijinalliğine dair ifadeler ikinci arzuhâlde yoktur. Öyle görünüyor ki Nâbî, arzuhâl yazmadaki yeteneğini gittikçe geliştirmiştir. Mesnevi boyunca ruhani kılavuzu ustalıkla konuşturan şair, bu şekilde fahriye beyitlerindeki vurguyu artırmıştır.

*Gülşen-i Devlet'*te ve ikinci arzuhâlde şairin isteğine kavuşma arzusu tesirli bir şekilde anlatılmıştır. Nâbî, hem akıcı hem de etkileyici bir anlatımla manzumelerinde tekdüzeliğe geçit vermemiştir.

*Gülşen-i Devlet'*te birinci ve ikinci arzuhâlde olmayan zeyil beyitleri de dikkat çekicidir. Nâbî, divan haceliği görevi talep etmesine rağmen darphâne nezaretiyle görevlendirildiğini zeyil ile haber vermiştir.

Son olarak yukarıda belirtilen tüm özellikleri ile *Gülşen-i Devlet*, şairin kendisinin de belirttiği üzere Nâbî'ye ait yeni bir eser olarak kabul edilmeye uygundur.

Kaynakça

- AFYONCU, Erhan (1994), "Defterhâne", *İslâm Ansiklopedisi*, (IX. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.
- AFYONCU, Erhan (2004), "Mevâcib" *İslâm Ansiklopedisi*, (XXIX. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.
- AFYONCU, Erhan (2009), "Sipâhî", *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXVII. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.
- AFYONCU, Erhan (2013), "Zeâmet", *İslâm Ansiklopedisi*, (XLIV. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.
- AHİSHALI, Recep (2010), "Tahvil", *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXIX. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.
- AHİSHALI, Recep (2011), "Terakkî", *İslâm Ansiklopedisi*, (XL. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.
- ARSLANBOĞA, Kadir (2015). "Hatice Sultan Turhan Evkafı'nın H. 1111-12/1112-13 (M. 1700-1701/1701-1702) Tarihli Muhasebe Bilançoları, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı 32 Kış III, 225-247.
- BATİSLAM, H. Dilek (2008), "Divanlardaki Manzum 'Arz-ı Hâller", *Turkish Studies*, 3/1 Kış, 209-218.
- BİLKAN, Ali Fuat (1993), *Nâbî'nin Türkçe Divanı (Karşılaştırmalı Metin)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇETİN, Atilla (1994), "Derkenâr", *İslâm Ansiklopedisi*, (IX. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.
- GARDİN, Nanon –Robert Olorenshaw – Jean Gardin- Olivier Klein (2014), *Larousse Semboller Sözlüğü*, (Çev. Beyza Akşit), İstanbul: Bilge Yayınları.
- GENÇ, Mehmet (2000), "İltizam", *İslâm Ansiklopedisi*, (XXII. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.
- İNALCIK, Halil (1993), "Cizye", *İslâm Ansiklopedisi*, (VIII. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.
- İNALCIK, Halil (1988), "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar", *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII, s. 33-54.
- İNALCIK, Halil (2012), "Tîmar", *İslâm Ansiklopedisi*, (XLI. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.

- İNALCIK, Halil (2013), "Cizye", *İslâm Ansiklopedisi*, (VIII. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.
- İPŞİRLİ, Mehmet (1991), "Arzuhal", *İslâm Ansiklopedisi*, (III. Cilt), İstanbul:TDV Yayınları.
- İPŞİRLİ, Mehmet (2001), "Kalemiye", *İslâm Ansiklopedisi*, (XXIV. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.
- İPŞİRLİ, Mehmet (2008), "Sah", *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXV. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.
- KORKMAZ, Ferhat (2016). "Ziya Paşa'nın Arz-ı Hâl'i Üzerine Bir Değerlendirme", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 2/4, s. 53-65.
- KÜÇÜKKALAY, A. Mesud ve Ali Çelikkaya (2002), "Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, (X. Cilt), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 878-892.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (2007), "Pençe", *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXIV. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.
- MENGİ, Mine (1991). "On Yedinci Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Toplumunun Genel Görünüşü ve Nâbî'nin Şiirine Yansıması", *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- OĞUZ, Mustafa ve Ahmet Akgündüz (1998), "Hüccet", *İslâm Ansiklopedisi*, (XVIII. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.
- ÖRS, Hüseyin ve Uğur Öztürk (2021), "Masûmiyeti İspatlamak: Tırhale Kadısı Molla Mehmed Masûm'a Görevinin İade Edilmesi İçin Yazılan Ulemâ Arzuhalleri", *İslam Tetkikleri Dergisi*, 11/2, s. 773-828.
- ÖZ, Mehmet (2010), "Tahrir", *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXIX. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.
- ÖZCAN, Abdülkadir (2013), "Gedikli", *İslâm Ansiklopedisi*, (XIII. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983), "Cizye", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (I. Cilt), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983), "Muharrir", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (II. Cilt), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- PAMUK, Şevket (2003), *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: K Kitaplığı.
- SARICAOĞLU, Fikret (2008), “Rûznâme”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXV. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.
- SARIYILDIZ, Gülden (2019), “Kâğıt emini”, *İslâm Ansiklopedisi*, (Ek- II. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.
- ŞENSOY, Fatma (2014), “Muhasebe Defterlerinden Vakıfların Çok Yönlü Boyutlarını İzlemek- Bir Örnek XVIII. yy.”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (Sayı 7), 200-247.
- ŞIK, Zafer (2020), *Osmanlı Arşivlerinde Tezkire*, Konya.
- TABAKOĞLU, Ahmet (2007), “Resim”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXIV. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.
- TAŞKIN, Gülşah (2013), “On Altıncı Yüzyıla Ait Otobiyografik Bir Eser: Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilânî”, *Turkish Studies*, 8/4, s. 1339-1350.
- UZ, Özkan ve Enes Yıldız (2019), “Muhyî'nin Elifnâme Tarzıyla Yazdığı Arzihâl'i”, *Turkish Studies*, 14/3, s. 1587-1601.
- YALÇINKAYA, Mehmet Âkif (2019), “Sa'dî'nin Manzum Bir Arz-ı Hâl'i”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8/20, s. 151-157.
- YENİÇERİ, Celal (1991), “Bâc”, *İslâm Ansiklopedisi*, (IV. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.
- YILDIZ, Enes (2019a), “Küçük Mesnevilerle Yazılan ‘Arz-ı Hâller’”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (II. Cilt) 2, 988-1035.
- YILDIZ, Enes (2019b), *Divanlarda Küçük Mesneviler*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Adana.
- www. lugatim. com, (Erişim Tarihi: 11.12.2021).